

siyle aralarında evlenme engeli doğacak, ancak üvey anne erkek farzedildiğinde onun baba ile evlenmesi ve kızıyla aralarında sıhrî hısımlığa dayalı bir evlilik engelinin doğması söz konusu olmayacaktır. Böylece bu iki kadının aynı anda bir erkeğin eşi olmalarında sakınca yoktur. Öte yandan bir erkek, karısı hayat-ta olduğu ve nikâhı altında bulunduğu sürece onun kız kardeşi, halası, teyzesi veya kardeşinin kızıyla evlenemez. Bunların hangisi erkek kabul edilirse edil-sin diğeriyle evlenmesi yasaktır. Kur'an-ı Kerim'de iki kız kardeşin bir nikâh altın-da birleştirilmesinin haram olduğu ifa-de edilmiştir (en-Nisâ 4/23). Hz. Peygam-ber de bir kadının, halası veya teyzesiyle birlikte aynı erkeğin karısı olmasını yasaklamış (Buhârî, "Nikâh", 27), İbn Hib-bân'ın rivayetine göre bunun sebebini de, "Böyle yaparsanız şüphesiz akraba-lık ilişkilerini kesmiş olursunuz (kat'-ı ra-him)" (eş-Şaḥîḥ, VI, 166) diyerek açıkla-mıştır. İslâm hukukçuları bundan hare-ketle, akrabalarla iyi ilişkiler içinde ol-manın (sıla-i rahim) farz olduğunu belirt-mişler ve bu derecede yakınlığı bulunan iki kadının aynı kişinin karısı pozisyonun-da genellikle birbirleriyle iyi ilişkiler için-de olamayacağını, dolayısıyla sila-i ra-him gibi bir farzın yerine getirilmesine engel teşkil edecek durumun aklen de haram olması gerektiğini söylemişler-dir. Ancak buradaki evlenme engeli ge-çicidir. Erkeğin, karısı ile arasındaki ni-kâh bağının ölüm veya boşanma gibi bir sebeple sona ermesi halinde bu nikâh-tan doğan evlenme engeli de ortadan kalkacağından karısının yukarıda sözü edilen akrabalarından herhangi biriyle evlenmesi mümkündür. Ric'î talâkla ka-rısını boşayan bir erkek için evlenme en-geli iddet bitinceye kadar devam eder. Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre bâin ta-lâkta da durum aynıdır. Mâlikîler'le Şâ-fiîler ise kocanın, bâin talâk iddeti bek-leyen karısının yakın akrabalarından bi-riyle evlenebileceğini kabul ederler. Şâ'a-dan Ca'feriyye'nin Ehl-i sünnet mezhep-lerinden ayrıldığı belli başlı konulardan biri de cem' olup bu mezhebe göre teyze ve halanın rızâları alınarak yeğenleriyle aynı nikâh altında birleştirilmesi, yani bir erkeğin birbiriyle teyze-yeğen veya ha-la-yeğen durumunda olan iki kadını ay-nı zamanda eş olarak alması câizdir.

Akrabalık bağından kaynaklanan bu durumdan başka dört kadınla evli olan erkeğin beşincisiyle evlenmesi de cem'in başka bir türüdür. Böyle bir kimse an-

cak hanımlarından birinin ayrılması ve-ya ölmesi halinde başka bir kadınla ev-lenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Nikâh", 26, 27; Müslim, "Nikâh", 33-40; İbn Mâce, "Nikâh", 31; Ebû Dâvûd, "Ni-kâh", 13; Tirmizî, "Nikâh", 31; Nesâî, "Nikâh", 45-48; İbn Hibbân, eş-Şaḥîḥ (nşr. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, VI, 166; İbn Rûşd, Bidâyetü'l-müctehid, II, 35-36; İbn Kudâme, el-Muğnî, VIII, 436, 489-490; İbnü'l-Hümâm, Fethü'l-ḳadîr, III, 212-218; Şirbînî, Muğnî'l-muḥtâc, III, 180-182; Buhûtî, Keşşafü'l-ḳınâf, V, 74-82; Şevkânî, Neylül-evṫâr, VI, 166-171.

HALİT ÜNAL

CEM'

(الجمع)

Öğle ile ikindi
ve akşam ile yatsı namazlarının
birlikte kılınmasını ifade eden
fıkıh terimi.

Beş vakit namazdan her birinin ken-dine ayrılan vakit içinde kılınması farz olmakla beraber bazı özel durumlarda öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namaz-larının birleştirilerek (cem') kılınması câ-iz görülmüştür. Birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem'-i takdîm, sonrakinin vaktinde kılınması-na da cem'-i te'hîr adı verilir. Önceki na-mazın kendisine ayrılan vaktin son kıs-mında, sonraki namazın vaktinin ilk kısmında kılınması halinde ise cem'-i sū-rî denilen sadece dış görünüşte bir cem' meydana gelmiş olur.

Hac ibadeti sırasında arefe günü Ara-fat'ta öğle ile ikindi namazı öğle vaktin-de, akşam ile yatsı namazı ise Müzdeli-fe'de yatsı vakti içinde cem' ile kılınır. Buradaki cem'in sünnet olduğunda itti-fak vardır. Bunun dışında cem' yapılma-sı Hanefîler'e göre câiz değildir. Diğer üç mezhep ise bazı mazeretlerin bulun-ması halinde cem'i meşrû görürler (aş. bk.). Ebû Hanîfe, arefe günü Arafat'ta birleştirilerek kılınan öğle ile ikindi na-mazının cemaatle kılınmasını şart koş-tuğu halde diğer fıkıh âlimleri bu şartı aramaz. Cem' ile namaz kılınırken bir defa ezan okunur, ancak her namaz için ayrı ayrı kâmet getirilir. Öğle namazının farzı eda edilince arada sünnet kılınma-dan ikindinin farzına geçilir. İkindi na-mazı öğle namazına tâbi olduğundan herhangi bir sebeple öğlenin sahih ol-maması halinde ikindinin de iadesi ge-rekir. Müzdelife'de ise akşam ile yatsı namazı tek ezan ve tek kâmetle kılınır.

Akşamın farzı ile yatsının farzı arasında sünnet kılınmaz ve ara verilmeden her iki namaz eda edilir. Bu şarta riayet edil-mezse yatsı namazı için ayrıca kâmet getirilir.

Ayrıntılarda bazı görüş farklılıkları bu-lunmakla birlikte Şâfiî, Mâlikî ve Han-belîler'e göre yolculuk ve yağmur, son iki mezhebe göre ayrıca hastalık cem'i câiz kılan sebeplerdendir. Şâfiîler'le Han-belîler, namazları cem' edebilmek için yolculuğun dört rek'atlı farzları iki rek'at kılmaya imkân verecek ölçüde olmasını (seferî hali) şart koşarken Mâlikîler bu-nu dahi gerekli görmeyizler. Yağmur, kar ve dolu yağması, hastalık vb. mazeret-lerin bulunması durumunda, namazla-rın birleştirilmesinde istismar ve lâuba-lilikten uzak bir değerlendirme ile müs-lümanın kendi zarureti belirlemesi ve ona göre hareket etmesi esastır.

Cem' konusunda mükellefin zaruret ve ihtiyaçlarına diğer mezheplere nis-betle daha fazla önem veren Hanbelî fa-kihlerine göre özürlü* sahibi olma, her na-maz için abdest almaktan âciz bulunma vb. sebeplerle de namazları birleştirmek câizdir. İçlerinde İbn Şübrüme ile İbn Sî-rîn'in de bulunduğu bazı İslâm hukuk-çuları, alışkanlık haline getirmemek şart-ıyla, bu sebepler dışında da mutlak ola-rak cem'in câiz olduğunu söylemekte-dirler. Ancak Arafat ve Müzdelife dışın-da cem'i câiz görenlerin bunu bir ruh-sat* olarak aldıklarını, her namazı vak-tinde kılmanın daha faziletli olduğunu ifade ettiklerini de belirtmek gerekir.

İslâm âlimleri içinde namazların bir-leştirilmesi konusunda en müsamahalı görüşe sahip olanlar Ca'ferî fakihleridir. Ca'ferî fakihleri, Arafat ve Müzdelife'de-ki cem'ler konusunda Sünnî mezhepler-le aynı görüşü paylaştıktan başka her-hangi bir mazeret olmaksızın öğle ile ikindi ve akşamlı yatsı namazlarını bir-leştirmeyi de câiz görürler. Onlara göre zevalden güneşin batışına kadar olan süre öğle ve ikindi namazlarının ortak vaktidir. Ancak zevalden hemen sonra dört rek'at farz kılacak kadar süre sa-dece öğle namazının, güneş batımından önce dört rek'at farz kılacak kadar sü-re de sadece ikindi namazının vaktidir. Aynı şekilde güneşin batışından fecre kadar olan vakit akşam ile yatsı namaz-larının ortak vakti olup bu vaktin başın-da üç rek'at namaz kılacak kadar süre sadece akşam namazının, sonunda dört rek'at kılacak kadar süre de sadece yat-sı namazının vaktidir. Namazın esasta

beş vakit olarak farz kılındığını kabul eden Ca'ferî fakihleri, ayrıca her namaz için Sünnî mezheplerin beş vakitle ilgili olarak tesbit ettikleri şürelere benzer şekilde fazilet ve kifayet (cevaz), olmak üzere iki vakit belirlemişlerdir. Ancak uygulamada öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazları hep cem'-i takdim ile kılınmış, bu da beş vakit namazın üç vakitte eda edilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu durum, namazı ayrı ayrı zamanlarda kılınmak üzere beş vakit olarak farz kılan şâriin maksadına ve teşrî hikmetine ters düştüğü gibi Hz. Peygamber ve ashâbı ile daha sonraki müslüman nesillerin uygulamalarına da aykırıdır.

Namazların cem'i hususunda Hanefî âlimlerinin telakkisi ihtiyat açısından ve istismarın önlenmesi bakımından önem taşırken diğer üç Sünnî mezhep fakihlerinin görüşleri, Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve kolaylık dini olan İslâm'ın genel prensiplerine daha uygun görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Takşîrû's-şalât", 6, 13, 14, 15, 17, "Cihâd", 136, "Hac", 93, 96; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 42-48, 49, 51-54, 56; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 60, 65; Tirmizî, "Şalât", 24, "Cum'a", 42, "Hac", 56; Nesâî, "Mevâkîit", 42-47, 49; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 110-126; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 374-384; Muhakkık el-Hillî, *Şerâ'î'u'l-İslâm fi mesâ'il-i helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali), Beyrut 1403/1983, I, 60-61, 255; İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), III, 206, 226; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 48, 468-472, 478-479; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 271-275; Bahrânî, *el-Hadâ'îku'n-nâdire* (nşr. Muhammed Takî el-İrâvânî), Beyrut 1405/1985, VI, 87-200; XVI, 384, 422-423; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, III, 241-248; Muhammed Hasan en-Necfî, *Cevâhirü'l-ke-lâm fi şerhi Şerâ'î'u'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâit-türâsî'l-Arabî), VII, 71-170; XIX, 13, 16, 21, 23, 63; Mahmûd Muhammed Şeltût — Muhammed Ali es-Sâys, *Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkḥ*, Kahire 1373/1953, s. 38-46; Cezîrî, *el-Fıkḥ 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 483-488; Muhammed Cevâd Mağniyye, *Fıkḥü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdik*, Beyrut 1404/1984, I, 134-138; II, 229; *Mu.F.*, XV, 284-292.

HALİT ÜNAL

CEM'

(الجمع)

Sâlikin her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimi.

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi bir noktaya tek-sif etmek" anlamına gelen cem' tasavvuf'ta bir hal olup fark veya tefrika* ile

birlikte kullanılır. Ruh ilâhî güzelliği seyre dalınca zât-ı ilâhî nurunun galebesi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; böylece hakkın ortaya çıkması ve bâtılın kaybolması sebebiyle kadîm (Allah) ile hâdis (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem' denir. Daha sonra zâtın yüzüne izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine dönmesi ve kadîm ile hâdis arasındaki ayırımın yeniden belirmesiyle tefrika hali meydana gelir. Hücûrî, cem' ve fark anlayışının temsilcisinin Ebû'l-Abbâs Kâsım es-Seyyârî (ö. 342/953) olduğunu ve bu görüşün taraftarlarına bundan dolayı Seyyâriyye (cem' ile fark arasında gidip gelenler) adının verildiğini söyler. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Bekir eş-Şiblî ve Sehl et-Tüsterî cem' fikrini benimseyen ilk mutasavvırlardandır. Cüneyd-i Bağdâdî, Bündâr b. Hüseyin ve Ebû Ya'kûb en-Nehrecürî cem'i "vecd halinde Allah ile beraber olmak", farkı "beşeriyet sıfatı içinde Hak ile halkı birbirinden ayırmak, ayrı ayrı varlıklar olarak görmek" şeklinde tarif etmişlerdir.

Bazı mutasavvırlar insanın yaratılışı ile cem' hali arasında ilgi kurarlar. Onlara göre cem' yaratılış sırasında Hakk'ın konuşmasıdır. İnsanlar o zaman gaybet* halinde oldukları için konuşan da cevap veren de Hakk'ın kendisiydi. Hak insanlara peygamberler aracılığıyla hitap edince fark hali ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre cem' varlığın Hak'tan ibaret oluşu, fark ise varlıkların şehâdet* âleminde ayrı ayrı ortaya çıkışıdır. Varlıkların zuhur edip fark halinin doğmasından sonra Allah'ın, kulunu kendisiyle birleştirmesine de cem' adı verilir. Bu bağlamda kulun kendine bakması fark, rabbine bakması cem'dir. Nitekim Ebû Ali ed-Dekkâk, "Fark sana nisbet edilen, cem' ise sana nisbet edilmesi mümkün olmayan şeydir" der.

Cem', dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamak olduğuna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sûfî zikrederken yalnız "Allah" der, başka hiçbir şey söylemez ve görmez. İli ve dikkatini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten ise yaratıklar-dan başka bir şey görmez.

Menâzilü's-sâ'irîn adlı eserinde tasavvufî makam ve halleri 100 "menzil"-de toplayan Hâce Abdullah-ı Herevî, bunlardan doksan dokuzuncusunun cem', yüzüncüsünün de tevhid olduğuna be-

lirtmiş ve cem'i üç mertebede incelemiştir. 1. Cem'u'l-ilm. Sâlikin bütün dikkat ve bilgilerini tek noktada toplayarak leddünnî bilgi içinde yok olmasıdır. Bu mertebede sâlik Hakk'ın varlığına delil aramaz hale gelir; çünkü bütün kaygısını teke indirmiştir. "Kaygılarını teke indirenin diğer kaygılarına Allah kefil olur" (İbn Mâce, "Muḥaddime", 23) meâlindeki hadis mutasavvırlara göre cem'u'l-ilme işaretidir. 2. Cem'u'l-vücûd. Sâlikin kendi maddî ve fânî varlığından sıyrılarak Hakk'ın varlığına ermesidir. 3. Cem'u'l-ayn (aynû'l-cem'). Kulun Hakk'ın zâtında fânî olarak iki ayrı vücut görmekten kurtulmasıdır. Bu anlamıyla cem' sâlikin fenâsıdır. Çünkü sâlikin büsbütün vücut kaydından kurtulması mümkün değildir. Fenâ yoluyla vücut ortadan kalkmadan vuslat hâsıl olur ve cem' gerçekleşir. Sûfilere göre gerçek tevhid budur. Onlar, Hz. Mûsâ'nın dağa tecelli eden Hakk'ın nurunu görmesini (bk. el-A'râf 7/143) cem'in bu çeşidine örnek verirler. Bazıları buna "enelhak makamı" da derler.

Cem' halini kavrayan tevhidin hakikatine erer. Çünkü fark ayırır, cem' birleştirir, tevhide götürür. Cem' huzur halinden gaybet haline geçme, kendini ilâhî tasarruf altında görmedir. Kulun Allah'a amellerle ulaşması fark, Allah'a yine Allah ile ulaşması cem'dir. Bir başka tarife göre cem' olağan üstü fiiller, fark da olağan fiillerdir. Buna göre mucize ve kerâmetler cem', yaratıkların normal fiilleri farktır. Yaratıkların fiillerini yaratana izâfe etmekle yaratının fiillerini yaratıklara nisbet etmek arasında fark vardır. Biri Hakk'ı tâzim edip halkı ve kendini küçük görmektir, diğeri ise varlık ve büyüklük iddiasıdır. Bir kimseden insanların fiillerine benzemeyen olağan üstü bir fiil ve hal zuhur edince onun faili mutlaka Allah'tır. Ateşe atılan Hz. İbrâhim'in yanmaması, kuyuya atılan Hz. Yûsuf'un kurtulması gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in cem' halindeki fiillerini kendisine nisbet etmiş ve, "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı" (el-Enfâl 8/17) buyurmuştur. Bir hadîs-i kudsîde, kulluğun tadına vararak ibadet eden kimselerin fiillerinin Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilmesine bakılırsa (bk. Buhârî, "Rikâk", 38), Allah'ın sevgisine mazhar olan kulun bu fiillerin kâsibi olmaktan bile çıktığı ve bunların Hakk'ın fiilleri haline gelmesiyle cem'in gerçekleştiği anlaşılır.